

UDK: 910.1

Shukrulla ERNAZAROV,
O'zbekiston Milliy universiteti o'qituvchisi
E-mail:ernazarov0122@gmail.com
Nodirbek PARDAYEV,
O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktranti
E-mail:pardayevnodirbek4@mail.ru

O'zMU katta o'qituvchisi, g.f.n R.Rayimjonov taqrizi asosida

SCIENTIFIC-THEORETICAL ISSUES OF GEOGRAPHICAL RESEARCH OF THE EDUCATION SYSTEM

Annotation

This article analyzes the scientific and theoretical issues of geographical research on the education system. The study examines the territorial distribution of educational infrastructure, development factors, and geographical characteristics on a scientific basis. In addition, recommendations are provided on the regional organization of the education system and ways to improve it.

Key words: education system, geographical research, territorial distribution, infrastructure, development factors, educational geography, regional organization.

ГЕОГРАФИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ: НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ

Аннотация

В данной статье рассматриваются научно-теоретические вопросы географического исследования системы образования. Анализируются территориальное размещение образовательной инфраструктуры, факторы развития и географические особенности на научной основе. Кроме того, предложены рекомендации по территориальной организации системы образования и путям её совершенствования.

Ключевые слова: система образования, географическое исследование, территориальное размещение, инфраструктура, факторы развития, география образования, территориальная организация.

TA'LIM TIZIMINI GEOGRAFIK TADQIQ ETISHNING ILMIY-NAZARIY MASALALARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada ta'lim tizimini geografik tadqiq etishning ilmiy-nazariy masalalari tahlil qilinadi. Ta'lim infratuzilmasining hududiy joylashuvi, rivojlanish omillari hamda geografik xususiyatlari ilmiy asosda o'rganiladi. Shuningdek, ta'lim tizimining hududiy tashkil etilishi hamda uni takomillashtirish yo'nalishlari bo'yicha takliflar beriladi.

Kalit so'zlar: ta'lim tizimi, geografik tadqiqot, hududiy joylashuv, infratuzilma, rivojlanish omillari, ta'lim geografiyasi, hududiy tashkil etish.

Kirish. Ta'lim tizimi mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida muhim omil bo'lib, uning hududiy tashkil etilishi jamiyatning barqaror rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Ta'lim sifati va uning hududiy muvozanati nafaqat aholining ta'lim olish imkoniyatlariga, balki mamlakatning umumiy rivojlanish darajasiga ham bevosita bog'liqdir. Zamonaviy jamiyatda ta'lim tizimi nafaqat bilim berish, balki inson kapitalini rivojlantirish, innovatsiyalarni rag'batlantirish va iqtisodiy o'sishni ta'minlash vositasi sifatida ham muhim rol o'ynaydi.

Geografik tadqiqotlar ta'lim muassasalarining hududiy taqsimoti, ularga bo'lgan talab va ta'lim sifati kabi jihatlarni o'rganishga imkon beradi. Bu jarayon hududiy farqlarni tahlil qilish, infratuzilma muammolarini aniqlash va ta'lim muassasalarining samaradorligini oshirish uchun zarur strategiyalar ishlab chiqishga yordam beradi. Hududiy geografik tadqiqotlar orqali ta'lim tizimini rejalashtirish, aholi zichligi, tabiiy sharoit va iqtisodiy rivojlanish darajasiga mos ravishda ta'lim muassasalarini joylashtirish masalalari ko'rib chiqiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ta'lim tizimini hududiy o'rganish hozirgi kunda dolzarb masalalardan biridir. D.Harvey geografiya va ijtimoiy nazariyaga oid mashhur mutaxassisdir. Uning «Spatial Fix» va «Social Justice and the City» kabi asarlari ta'lim tizimi va uning geografik joylashuviga ta'sirini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega. D.Harvey shahar va qishloq ta'lim tizimlarining farqlanishini, ijtimoiy tengsizliklarni va resurslarning taqsimlanishidagi muammolarni o'rganib, ta'lim va maktablarning mintaqaviy farqlarini ajratib ko'rsatgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ta'lim tizimini geografik tadqiq etishning ilmiy-nazariy masalalari tahlil qilinadi va uning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati yoritiladi. Ta'lim tizimini geografik jihatdan tadqiq etish zamonaviy geografiya va pedagogika fanlarining kesishgan nuqtasida joylashgan bo'lib, uning asosiy maqsadi ta'lim muassasalarining hududiy joylashuvi, ta'lim resurslariga kirish imkoniyatlari, hududiy farqlar va ta'lim tizimining barqaror rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni tahlil qilishdir.

Tahlil va natijalar. Geografik tadqiqotlar ta'lim muassasalarining joylashuvini optimal tashkil etish, aholining o'quv muassasalariga bo'lgan ehtiyojlarini aniqlash va ta'lim sifati bo'yicha hududiy tafovutlarni o'rganish imkonini beradi.

Ta'lim tizimini geografik tadqiq etish mamlakatning barqaror rivojlanish strategiyasini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu yo'nalishdagi ilmiy tadqiqotlar ta'limga kirish imkoniyatlarini oshirish, hududiy farqlarni kamaytirish va ta'lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Ta'lim tizimining hududiy tashkil etilishi ta'lim muassasalarining geografik joylashuvi, ularning aholi zichligi, transport infratuzilmasi va iqtisodiy rivojlanish darajasi bilan uyg'unligi asosida shakllanadi. Ushbu jarayonning ilmiy asoslari quyidagicha:

Markazlashtirish va desentralizatsiya: Hududiy taqsimotda ta'lim muassasalarining markazlashtirilgan yoki desentralizatsiyalangan tizim asosida tashkil etilishi muhim omildir. Markazlashgan tizimda ta'lim muassasalari yirik shaharlarda to'plangan bo'lsa, desentralizatsiya orqali qishloq va chekka hududlarda ham ta'lim sifati oshiriladi.

Transport va yetib borish imkoniyatlari: O'quvchilar va o'qituvchilar uchun qulay transport infratuzilmasi ta'lim sifatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Xalqaro tadqiqotlarga ko'ra, ta'lim muassasalarining aholiga yaqin joylashuvi bilim olish darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Demografik va ijtimoiy jihatlar: Aholi zichligi, yosh tarkibi va migratsiya jarayonlari ta'lim muassasalarining soni va ularning hududiy joylashuvi bilan bog'liq. Tug'ilish darajasi yuqori bo'lgan hududlarda yangi maktablar ochilishi talab etiladi, aksincha, aholisi kamayayotgan hududlarda ta'lim muassasalarini optimallashtirish zarur.

Hududiy farqlar va ta'lim sifati: Qishloq va shahar hududlari o'rtasidagi ta'lim imkoniyatlari tafovutlarini o'rganish orqali davlat ta'lim siyosatini takomillashtirish mumkin. Xususan, chekka hududlarda internet orqali masofaviy ta'lim tizimini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

GIS va kartografik tadqiqotlar: Geografik axborot tizimlari (GIS) ta'lim muassasalarining hududiy taqsimotini tahlil qilish, ta'lim sifati va infratuzilma yetishmovchiligini aniqlash uchun kuchli vosita hisoblanadi. Kartografik tadqiqotlar yordamida ta'lim muassasalarining optimal joylashuvi rejalashtiriladi.

Ekologik omillar: Ta'lim muassasalarining atrof-muhitga ta'siri va ekologik xavfsizligi ham geografik tadqiqotlarning muhim yo'nalishlaridan biridir. Zararli ekologik hududlarda joylashgan ta'lim muassasalari o'quvchilarning sog'lig'iga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Ta'lim tizimini geografik jihatdan tadqiq etish turli xil ilmiy-uslubiy yondashuvlarni talab qiladi. Ushbu usullar ta'lim muassasalarining joylashuvi, ta'lim sifati va unga kirish imkoniyatlarini hududiy tahlil qilish imkonini beradi. Quyida ta'lim tizimini geografik tadqiq etishda qo'llaniladigan asosiy usullar keltirilgan:

➤ **Kartografik usul:**

- ✓ Ta'lim muassasalarining hududiy taqsimotini vizual ko'rinishda tahlil qilish imkonini beradi;
- ✓ Maktab, kasb hunar maktablari, kollej, litseylar va universitetlarning geografik joylashuvi xaritalar asosida o'rganiladi;
- ✓ Kartografik usul orqali ta'lim resurslarining taqsimoti va ulardan foydalanish samaradorligi baholanadi;

➤ **Geografik axborot tizimlari (GIS) usuli:**

- ✓ Ta'lim muassasalarining fazoviy taqsimotini o'rganish va hududiy tahlil qilish imkonini beradi;
- ✓ GIS texnologiyalari orqali maktab va universitetlarning aholi zichligi bilan uyg'unligi, transport infratuzilmasi va ekologik sharoitlari tahlil qilinadi;

- ✓ GIS tizimlari yordamida ta'lim muassasalarining optimal joylashuvini aniqlash mumkin;

➤ **Statistik va demografik usullar:**

- ✓ Aholining yosh tarkibi, migratsiya jarayonlari va ta'lim muassasalariga bo'lgan ehtiyojlarni o'rganishda qo'llaniladi;
- ✓ Ta'lim sifati va unga kirish imkoniyatlari bo'yicha hududiy tafovutlar statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilinadi;
- ✓ Dinamik tahlil usuli orqali ta'lim tizimidagi o'zgarishlar kuzatiladi.

➤ **Iqtisodiy-geografik usul:**

- ✓ Ta'lim tizimining iqtisodiy omillar bilan bog'liqligini tahlil qiladi;
- ✓ Ta'lim muassasalarining moliyalashtirish darajasi va uning hududiy farqlari o'rganiladi;
- ✓ Ta'lim infratuzilmasining hududiy rivojlanish strategiyalariga ta'siri tahlil qilinadi.

➤ **Sotsiologik usul:**

- ✓ Aholining ta'lim tizimi haqidagi fikrlari va ta'lim sifatiga bo'lgan talabini aniqlash imkonini beradi;
- ✓ So'rovnomalar, intervyular va ekspert tahlillari orqali ta'lim tizimining dolzarb muammolari o'rganiladi;
- ✓ Hududiy ta'lim muammolariga aholining munosabatini baholashga imkon yaratadi.

➤ **Tahliliy va prognozlash usullari:**

- ✓ Ta'lim tizimining rivojlanish istiqbollarini tahlil qilish va kelajakda kutilayotgan o'zgarishlarni bashorat qilishga xizmat qiladi;

- ✓ Hududiy ta'lim siyosatining samaradorligini baholash uchun modellashtirish usullaridan foydalaniladi;

- ✓ Ma'lumotlar asosida ta'lim muassasalarining rivojlanish tendensiyalari aniqlanadi.

Ushbu usullarni qo'llash orqali ta'lim tizimining hududiy rivojlanishi chuqur tahlil qilinib, samarali ta'lim siyosatini shakllantirish mumkin.

O'zbekistonning ta'lim tizimi hududiy jihatdan turli omillarga bog'liq holda shakllangan bo'lib, mamlakatning geografik joylashuvi, aholi zichligi va iqtisodiy rivojlanish darajasi uning hududiy tashkil etilishiga bevosita ta'sir qiladi. Quyidagi jihatlar O'zbekistonda ta'lim tizimining hududiy xususiyatlarini belgilaydi:

❖ **Hududiy taqsimot va aholi zichligi:**

- Toshkent, Samarqand, Buxoro kabi yirik shaharlarda ta'lim muassasalari soni va sifati yuqori darajada shakllangan;
- Qishloq hududlarida esa ta'lim muassasalarining yetarlicha rivojlanmagani, ayrim maktablarning infratuzilmasi talab darajasida emasligi kuzatiladi;

- Chekka hududlarda internet va masofaviy ta'lim imkoniyatlari hanzgacha yetarlicha rivojlanmagan.

❖ **Ta'lim muassasalarining turlari va ularning hududiy taqsimoti:**

- Respublikada maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim, kasb-hunar ta'limi va oliy ta'lim muassasalari faoliyat yuritadi.

• Katta shaharlarda oliy ta'lim muassasalari ko'p bo'lsa, qishloqlarda ularning soni kamligi sababli yoshlar shaharlarga ko'chishga majbur bo'lishadi.

- Ayrim viloyatlarda sanoat va iqtisodiy faoliyat turlariga mos ravishda kasb-hunar ta'limi muassasalari shakllangan.

❖ **Transport va logistika imkoniyatlari:**

• O'zbekistonning ba'zi viloyatlarida ta'lim muassasalariga yetib borish qiyinligi, transport infratuzilmasining talab darajasida emasligi o'quvchilar va o'qituvchilar uchun muammolar tug'diradi;

- Ayniqsa, tog'li va cho'l hududlarida joylashgan qishloqlarda yetarlicha ta'lim olish imkoniyatlari cheklangan.

❖ **Davlat dasturlari va ta'limni rivojlantirish strategiyalari**

• O'zbekiston hukumati ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, hududiy tengsizlikni kamaytirish bo'yicha turli davlat dasturlarini amalga oshirmoqda;

• «Raqamli O'zbekiston – 2030» dasturi doirasida ta'lim muassasalariga internet va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish ishlari olib borilmoqda;

- Xalqaro ta'lim standartlariga mos keladigan yangi maktablar va universitetlar tashkil etilmoqda.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rinda shuni aytish joizki, O'zbekistonda ta'lim tizimining hududiy xususiyatlarini o'rganish orqali mavjud muammolarni hal qilish va ta'lim imkoniyatlarini teng taqsimlash bo'yicha samarali choralar ishlab chiqish mumkin. Shu bois quyida ta'lim tizimida uchraydigan mavjud muammolarni ko'rib chiqamiz:

- Qishloq joylarda ta'lim muassasalarining yetishmovchiligi;
- Hududiy taqsimotda nomutanosiblik va infratuzilma muammolari;
- O'qituvchilarning malakasi va ta'lim sifati o'rtasidagi farqlar;
- Transport va logistika qiyinchiliklari;
- Raqamli ta'lim resurslariga yetarli darajada kirish imkoniyati yo'qligi.

Yuqorida keltirilgan kamchilik va muammolardan kelib chiqib uni bosqichma –bosqich yaxshilash uchun taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi. Aynan shunday taklif va tavsiyalarni quyida ko'rib chiqishingiz mumkin:

- ✓ Hududiy ta'lim strategiyasini takomillashtirish;
- ✓ Qishloq joylarida zamonaviy ta'lim muassasalarini qurish va jihozlash;
- ✓ O'qituvchilar malakasini oshirish dasturlarini kengaytirish;
- ✓ Transport infratuzilmasini yaxshilash va masofaviy ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish;
- ✓ Ta'lim tizimiga zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish.

Ta'lim tizimini geografik jihatdan tadqiq etish, uning hududiy rivojlanishidagi muhim omillarni aniqlash va optimallashtirish uchun zaruriy vositadir. Hududiy taqsimotning samarali tashkil etilishi, ta'lim sifati va unga kirish imkoniyatlarini oshirish mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'zbekistonda ta'lim tizimining hududiy xususiyatlari shahar va qishloq hududlari o'rtasidagi tafovutlar, transport infratuzilmasi va iqtisodiy rivojlanish darajasi bilan chambarchas bog'liq.

Mavjud muammolarni bartaraf etish uchun hududiy ta'lim strategiyasini takomillashtirish, infratuzilmani rivojlantirish, masofaviy ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish va o'qituvchilar malakasini oshirish kabi chora-tadbirlar muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, ta'lim muassasalarining geografik taqsimotini ilmiy asosda rejalashtirish va zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish, ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kelajakda hududiy ta'lim siyosatini takomillashtirish orqali mamlakatning barcha hududlarida ta'lim imkoniyatlarini teng ta'minlash, barqaror rivojlanish va innovatsion jamiyat yaratish yo'lida muhim qadamlar tashlanishi zarur bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Абдуллаев М. «Юрта таълим тизимини ривожлантириш омиллари» – Тошкент: Фан, 2018.
2. Андерсон Дж. «География образования: глобальные тренды и региональные особенности» – Москва: Наука, 2017.
3. Бартон П., Грант А. «Образовательная инфраструктура: теория и практика» – Санкт-Петербург: Питер, 2019.
4. Jalalov J. «O'zbekistonda ta'lim tizimi: tarix va istiqbollar» – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
5. Каримов И. «Олий таълимнинг географик жиҳатлари» – Самарқанд: СамДУ нашриёти, 2016.
6. Smith D. «Education and Regional Development» – Cambridge University Press, 2020.
7. Mirzaev U. «Geografiya fanlari va ta'lim tizimi» – Toshkent: Fan, 2015.
8. UNESCO. «Global Education Monitoring Report» – Paris, 2022.
9. Хакимов Ш. «Мактаб таълими ва унинг ҳудудий хусусиятлари» – Тошкент: Маърифат, 2020.
10. Castells M. «The Network Society and Education» – Oxford University Press, 2018.
11. Бекназаров Р. «Ўзбекистонда таълим инфратузилмасининг ривожланиш тенденциялари» – Тошкент: Ўзбекистон, 2021.
12. World Bank. «Education Infrastructure and Economic Growth» – Washington, 2021.
13. Харрис Т. «Глобальные вызовы в сфере образования и их влияние на развитие регионов» – Москва: Высшая школа экономики, 2019.
14. Юнусов А. «Худудий ривожланиш ва таълим инфратузилмаси» – Тошкент: Иқтисодиёт, 2022.
15. Мухторов К. «Ўзбекистонда таълим тизимини ривожлантиришда инновацион ёндашувлар» – Тошкент: Фан ва технологиялар, 2020.